

Huszt-Szlama Gabriella Zsófia

Nők nadrágban

A női nadrágviselet reprezentációja a *Pesti Napló* cikkeiben 1896 és 1914 között

A 19. század második felében lezajló társadalmi változások és megjelenő eszmék hatást gyakoroltak a kor viseleteire is, ami jól nyomon követhető a nyomtatott sajtóban. A divat mint kutatási téma azonban nemcsak a történettudományon belül jelenik meg, a szociológia, a nyelvészet és a pszichológia is vizsgálja. A szociológiai munkák közül talán a legismertebb Roland Barthes *A divat mint rendszer* című műve. Barthes szemiológiai kutatásának középpontjában a női ruha strukturális analízise állt, amely során a divatképek leírását elemezte.¹ Kilenc évvel Barthes műve után született meg Jean Baudrillard könyve, *A divat, avagy a kód elbűvölő képessége*, amely szintén nyelvészeti irányból közelítette meg a divatot. Baudrillard egyik paradoxon alapvetése az volt, hogy a divat alapvetően sosem aktuális, hanem mindig „retro”, mégpedig úgy, hogy eltörli a múlt egy részét.² A divat utánzóképeségére Herbert Spencer világított rá. Véleménye szerint az utánzás mögött két eltérő indíték állhat: az utánzott iránti tisztelet és az utánzóttal való egyenlőség bizonygatásának a vágya.³ Hasonló állásponton helyezkedik el Fernand Braudel, ő azonban a generációk közötti különbségekre helyezte a hangsúlyt, kiemelve a divatot mint lehetőséget arra, hogy az előző nemzedéket megtagadjuk és különbözőségünket kinyilvánítsuk.⁴ Hazai kutatók közül Zsolt Péter szociológus munkásságát érdemes kiemelni, aki szintén foglalkozik a divattal és az utánzás kapcsolatával. Zsolt is két, e mögött álló motivációt különített el, ezek azonban nem teljesen egyeznek Spencer gondolataival. Zsolt véleménye szerint az utánzás konform kötelező-illendő és egyenlőségre törekvő lehet. Míg az előbbi motivációja a társadalomból való kizárás veszélyében jelenik meg, addig az utóbbi mögött a beilleszkedési szándékot fedezhetjük fel.⁵

De mi is a divat? F. Dózsa Katalin, a magyar öltözködéskutatás egyik legkiemelkedőbb alakja megkísérelte definiálni a ruhához kapcsolódó legfontosabb

¹ BARTHES, 1999.

² BAUDRILLARD, 1982.

³ SPENCER, 1982.

⁴ BRAUDEL, 1982.

⁵ ZSOLT, 2006.

kifejezéseket, úgymint divat és viselet. Véleménye szerint minden, amivel eltakarjuk a testünket, az viseletnek minősül, így nem lehet különbséget tenni viselettörténet és divattörténet között. F. Dózsa Georg Simmelre hivatkozva emelte ki azt a gondolatot, miszerint divat nélküli viselet nem létezik. Ennek alátámasztásául példának a kezdetek óta együtt élő csoportokat hozta, ahol már kialakult egyfajta trend és annak folyamatos változása (még ha mai szemmel nézve ezek apróságoknak is tűnnek), amellyel a csoport tagjai megkülönböztették egymást vagy éppen utánoztak.⁶ F. Dózsa gondolatait érdemes kiegészíteni Simmel további fejtegetésével. Simmel véleménye szerint „*a divat egyszerre fejezi ki és hangsúlyozza az egyenlősődés és az individualizálódás ösztönét, az utánzás és a kitűnés vágyát – talán ez magyarázza, miért általában a nők hódolnak különösen nagymértékben a divatnak*”. Simmel a nők divathoz való ragaszkodását gyenge mivoltukban látta, amellyel elkerülik az individualizálódást. Fejtegetését azzal fejezte be, hogy a divat a nőket felmenti a cselekedetékért vállalt felelősség alól, ugyanakkor mégiscsak lehetővé teszi az egyén kitűnését.⁷

Georg Simmel gondolatai jó alapot adnak ahhoz, hogy megvizsgáljuk a 19. század második felében bekövetkezett öltözködésbeli változásokat. A divat- és öltözködéstörténet egyik legfontosabb mérőkövét a század második felében megjelenő reformruhák és a női nadrágviselet elterjedése jelenti, ami vegyes fogadtatást kapott a korszakban, és amit a hazai sajtó egyaránt összekapcsolt az emancipációs törekvésekkel és a nők előtt fokozatosan kiszélesedő társadalmi terek kérdéseivel is. Ezek között említhetjük a szavazati jogért vívott küzdelmet, a női egyesületek számának növekedését, a tanulási- és munkalehetőségek, vagy például a szabadidőeltöltési lehetőségek (például a sporttevékenységek) kiszélesedését.

Írásomban e témák és a női nadrágviselet kölcsönhatásait vizsgálom, arra keresve a választ, hogy milyen módon kapcsolták össze a lap írásai a fent említett témákat és a női divatban megjelenő új trendet, valamint az ezen cikkekben megjelenő morális pánikot veszem górcső alá. De mit jelent a morális pánik és mikor beszélhetünk róla? Tudásunk, ismeretünk jelentős részét a médiából szerezzük, így az nagy befolyást gyakorol az adott társadalmi problémákról szóló diskurzusokban. A kereskedelmi tömegmédiának legfontosabb célja a nézői számának fenntartása vagy növelése, ezért a népszerű és szenzációs, megszemélyesített termékek közlésében érdekelt. Éppen ezért, ha valami nem esik egyik kategóriába sem, gyakorlati kudarca a széles körben elterjedt társadalmi diskurzusokból. Ezáltal a széles tömegekhez kizárólag a deviáns, eltérő elemekről szóló hírek, tudósítások jutnak el, amelyek könnyen lefordíthatóak és szembeállíthatóak a morállal.⁸ Az elmélet megalkotója, Stanley Cohen definíciója szerint a morális pánik egy csoport vagy egy ahhoz kapcsolódó jelenség, amely egy idealizált rendet fenyegető veszélyként jelenik meg a társadalom tagjainak a szemében. A média szenzációkeltő és leegyszerűsítő közlésének köszönhetően pedig az adott csoport vagy a csoport tevékenysége érhetővé és beazonosíthatóvá válik.⁹

⁶ F. DÓZSA, 2016.

⁷ SIMMEL, 2001. 190–191.

⁸ KITZINGER, 2000.

⁹ COHEN, 1972.

A társadalomban bekövetkező morális pánikot alapvető kritériumok jelzik, amelyeket Erich Goode és Nathan Ben-Yehuda munkája különít el. Ezek közül az első az érintettség érzésének növekedése, amikor a társadalom tagjai egyre nagyobb figyelmet szentelnek egy bizonyos csoportnak és az ő viselkedésüknek. A második az ellenséges hangulat kialakulása ezzel a csoporttal szemben. A harmadik kritérium a társadalom többségének legalább minimális mértékű egyetértése abban, hogy az adott csoport veszélyes rájuk nézve. A negyedik kritérium az aránytalanság, amikor a jelenség súlya túlzó arányban jelenik meg. Végül az utolsó kritérium a változékonyság. Tehát a morális pánik gyakran hirtelen tör ki és múlik el, ugyanakkor néhány esetben ez a pánik intézményesül és kezelésére állandósuló szabályok jönnek létre.¹⁰

A kutatás forrásbázisaként a *Pesti Napló*-ban megjelent cikkeket választottam.¹¹ A *Pesti Napló* a korszakban az egyik legnagyobb terjesztésű országos napilapnak számított; a forrásválasztás alapját az olvasottság és a vizsgált téma reprezentációjának mértéke határozta meg. A nagy példányszámban nyomtatott lapban bemutatott „nadrágos nők” képe feltehetően számos olvasóhoz eljutott; a vizsgált időintervallumban pedig a lap összesen 141 cikket közölt a női nadrágviseletről. Az kezdő- és záródátum kiválasztása nőtörténeti és divattörténeti korszakolást vesz alapul: nőtörténeti szempontból fontos periódusként tekinthetünk az 1896 és 1914 közötti időszakra a politikai és az emancipációs törekvések szempontjából.¹² A divattörténet szintén kiemeli ezt az időszakot, a korszakhatárok megválasztását a szecessziós stílus megjelenése és az első világháború kitörése is indokolja.¹³ Írásomban elsősorban a középosztálybeli nők helyzetét vizsgálom, ugyanakkor néhány alfejezetben kitekintek a munkások helyzetére is.

A tanulmány elsőként a 19. századi női öltözködés változását és a reformruházat megjelenését mutatja be, majd a *Pesti Napló*-ban a női nadrágviseléssel kapcsolatos cikkek és a nők előtt megnyíló társadalmi terek, valamint a különböző emancipációs törekvések kapcsolatát veszi górcső alá.

A női öltözködés a 19. század második felében és a reformruházat megjelenése

A 19. századot megelőzően még nem beszélhetünk divatról, a korábbi évszázadokban a hagyományos nemzeti viseletet tekinthetjük általánosnak. A modern kor beköszöntével azonban kialakult egy egységes, európai divat, amit a század

¹⁰ GOODE-BEN-YEHUDA, 1994.

¹¹ Kutatásom kezdetekor a három legnagyobb terjesztésű országos napilapot szerettem volna belevenni a vizsgálatba, azonban a hatalmas korpusz teljes vizsgálata nem lehetséges egyetlen tanulmány keretei között, így témavezetőm javaslatára a *Pesti Napló* cikkei kerültek a vizsgálandó anyagba.

¹² ACSÁDY, 1999; FÁBRI-BORBÍRÓ-SZARKA, 1999; FÁBRI-BORBÍRÓ-SZARKA, 2006; SZAPOR, 2007; PAPP-SIPOS, 2017.

¹³ F. DÓZSA, 2014.

közepétől Párizs diktált,¹⁴ és amit rövid lemaradással vettek át a nagyvárosok mind Európán belül, mind pedig a tengerentúlon.¹⁵ A század első felében meginduló technikai újítások és az ipari fejlődés lehetővé tette a divat gyors változását, a párizsi szabók munkáinak terjesztését, adott esetben pedig akár a másolását is. A modern öltözködés terjedését elsősorban a varrógép megjelenése segítette, amellyel egyrészt a ruhakészítés folyamata a korábbi idő töredékére csökkent, másrészt a különböző darabok kivitelezése is minőségibbé vált. Emellett a keletkező költségekre is hatással volt: a megnövekedett termelés lejjebb nyomta az árakat és megjelent a tömegtermelés.¹⁶ A gépi technológia azonban nemcsak a kivitelezésben kapott fontos szerepet, hanem megjelent a nyersanyagok megmunkálásában is, például a gyapjúmosásban vagy a lenfonalak előkészítésében. A technikai újítások mellett érdemes kiemelni a divatra ható vegyipari innovációkat is. Az 1850-es évek előtt zömében növényekből nyerték ki az anyagok színezésére alkalmas oldatokat, a századforduló környékén azonban már mesterséges színezőanyagokkal tudták megfesteni a különböző textileket.¹⁷

A divatkövetés, a legújabb párizsi kreációk viselete azonban csak egy szűk és vagyonosabb réteg kiváltsága volt, akik szalonokban készítették el szezonról szezonra az öltözéküket. A divatüzletekből kétfélet különböztethetünk meg: az ajánlólevéllel rendelkező hölgyeket kiszolgáló, minőségi alkotásokat bemutató exkluzív szalonokat és az alacsonyabb színvonalú, kevésbé tehetős nagypolgárság és a középosztály tagjai részére dolgozó üzleteket.¹⁸ Ez utóbbi csoportot célozták meg a különböző típusú sajtókiadványok, amelyek rendszeresen tudósítottak a párizsi női divatról (a férfiak esetében pedig a londoniról): a divatlapok gyakorta közöltek szabásmintákat oldalaikon, a napisajtó pedig elsősorban véleménycikkekben értekezett a legújabb trendekről. A (divat)lapokat gyakran egy példányban vásárolták meg a barátnői körök, az egyes számokat pedig sűrűn cserélgették maguk között.

A kispolgárság (habár egy kis részük anyagi színvonala elérhette a középosztályt) öltözködése elsősorban az erkölcsös és illő megjelenést szolgálta. A munkásréteghez tartozó nők évekig viselték ugyanazt a ruhát, maximum otthon alakítottak rajta az ügyesebb kezű, varrni tudó lányok. A munkásfeleségek öltözete egyszerű volt, karton vagy flanel anyagú blúzt hordtak, általában köténnyel. Öltözködésük monoton volt és a többi társadalmi réteghez viszonyítva a legkevésbé változatos. A tehetősebb munkások feleségei és lányai azonban igyekeztek másolni a polgári öltözködést, ugyanakkor kalapot és kesztyűt nem illett felvenniük. Abban az esetben, ha mégis utcára merészkedett bennük egy (fiatal) lány, azon nyomban

¹⁴ A francia divat uralkodása az 1700-as évek végén kezdődött, azonban Bonaparte Napóleon bukása után a párizsi divat néhány évtizedre elveszítette vezető szerepét. A 19. század első felében a magyar női öltözködésre a bécsi biedermeier hatott, míg a férfiak a londoni úriemberek ruháit másolták. Mikor az 1850-es évek után Párizs visszavette a „divatfőváros” címet, a férfiak öltözködése egyre monotonabbá vált, míg a nőké gyorsuló tempóban változott szezonról szezonra. (KÓSA, 2006. 346.)

¹⁵ BOUCHER, 1973. 388.

¹⁶ F. DÓZSA, 1989. 93–96.

¹⁷ F. DÓZSA, 1989; TÓTH, 2010.

¹⁸ F. DÓZSA, 1977.

kétségbe vonták a tisztességét.¹⁹ A parasztság körében a városi öltözködés követése sokkal később kezdődött el és sokkal lassabb ütemben zajlott le a különböző divatelemek áttemelése; a kivetkőzés tömegessé válásának első korszaka az 1920-as és 1930-as években következett be, ekkor indult el a városias, úri életmód másolása, elsőként a férfiak körében.²⁰ Ekkor a falvakban a viselet felvirágzása és szénesedése, sőt gyakran túldíszítettség figyelhető meg.²¹

A reformruházat és a női nadrágviselet megjelenésének vizsgálata előtt érdemes röviden áttekinteni a 19. század legfontosabb divattörténeti változásait. A képzőművészettel párhuzamosan a különböző szezonok viseletei is változtak, a század utolsó évtizedei felé haladva pedig fokozatos gyorsulást lehet felfedezni a divatelemek cseréjében. A század második felében a különböző historikus elemek követték egymást, például az 1840-es években a neobarokkot a neorokokó váltotta le. Később a reneszánsz ujjak, Mazarin-gallérok és Rembrandt-kalapok dívtak, az 1880-as évektől pedig a Távol-Kelet hatása mutatkozott meg a nők öltözködésén. Ez utóbbiról tanúskodnak a századforduló előtt elterjedt napernyők és legyezők, valamint a hajdivatot uraló konty is.²² 1895-re az öltözködésben kiüresedtek a korábbi historikus elemek, 1896-tól pedig a szecesszió hatása erősen éreztette hatását a divatban is.²³ Ennek legfőbb jele az elterjedő ornamentika és virágminta, amely nemcsak a ruhákra, hanem a szalonokra is jellemzővé vált:

„A párisi virágkultusz. Párisban minden divatot túlhajtanak, így a most divatos virágkedvelés is már szertelenbe megy. Az estélyek öltözékei, az asztalok, a szalonok telítve vannak virágokkal. [...] Vannak Párisban gazdag magánzók, kiknek virágházaik vetekednek a kereskedők tárházaival gazdagságra és választékosságra nézve is. Ez évben a hortenzia a divatvirág, de kedvelik az orchideákat is.”²⁴

Az új divattal együtt a női alak ideálja is megváltozott, a korábbi telt vonalakhoz képest a vékony test vált kívánatossá. Ezt az új ruhák fazonja is megmutatta, amely S-alakúra húzta a női testet: a mellrész előre domborodott, míg a derekat a harangszerű szoknya elrejtette. 1910-re a harang alakú szoknyát felváltotta az úgynevezett „bukj-el” fazon, amely felül bő, a bokánál pedig szűkre szabott volt, gúnynevét pedig a járást akadályozó mivolta miatt kapta. A szecessziós stílus egészen az első világháborúig volt jellemző a divatban.

A folyamatosan alakuló divat mellett egy másik vonalat is felfedezhetünk az öltözködéstörténetben: a reformruhák megjelenését és fokozatos elterjedését. Az újítás gondolata a 19. század közepén jelentkezett, elsősorban a ruhák súlya miatt: egy-egy teljes öltözék anyagigénye elérhette a 25–30 métert is, a súlya pedig akár 10–15 kilogrammot is nyomhatott, ami rendkívül nagy nyomást helyezett a női testre.²⁵

¹⁹ F. DÓZSA, 1989. 315–328.

²⁰ GYÁNI, 2006. 88–89.

²¹ FÜLEMILE, 1991.

²² F. DÓZSA, 2014. 291–292.

²³ GÁSPÁRNÉ DÁVID, 1924. 224.

²⁴ Vegyes. *Ország-Világ*, 1897. január 10., 32.

²⁵ F. DÓZSA, 1989. 68.

Itt érdemes néhány mondatban összefoglalni a Monarchia női testideálját, a testkultúrát és a higiéniai diskurzus alakulását is. A 19. század folyamán a nagy európai országok, mint Franciaország vagy Anglia nemcsak az öltözködés alakulásában játszottak vezető szerepet, hanem kialakítottak egy saját női testideált is. Ezt az ideált a kisebb országok (köztük Magyarország) igyekeztek átvenni és a saját képükre alakítani, azonban ez az átvétel számos erkölcsi és politikai akadályba ütközött, így csak késve és lassan zajlott le Magyarországon. A Monarchia női testideálja szigorú társadalmi szabályrendszerek közé szorult, ezeket leginkább a korban elterjedő illetankönyvek mutatják meg.

A 19. század végén a modern országokban megjelent a sportos és tiszta test kultusza, amelynek háttérében az orvostudomány és a szociális feltételek javulása állt. Ekkor növekedett meg a nők testéről szóló diskurzusok száma is, amelyek zömét még mindig férfiak folytatták, ugyanakkor már megjelent néhány női hang is. Az ezzel kapcsolatos vélemények nagy részét az orvosok adták, akik a női test egészségi reformját sürgették. Erre nagy szükség is volt a korszakban, hiszen a rossz lakáskörülmények, a rossz táplálkozás, a mozgásszegény életmód, a szexuális felvilágosítás hiánya és a csecsemőhalandóság mind hatást gyakoroltak a nőkre. A női testkép változásával és az egészségi reformmal szorosan összefüggött a reformruházat szükségessége.²⁶

A reformruhák mellett érvelők elsősorban az egészségre és higiéniára hivatkoztak. E tekintetben két német orvos, Max von Pettenkofer és Gustav Jäger munkásságát érdemes kiemelni, akik, szembemelve a divattal, a könnyebb (elsősorban gyapjúszövetből készült) ruhákat és a test „levegőztetését”, azaz könnyebb, kevesebb anyagigényű kreációk viseletét hirdették.²⁷ A női test megnyomorodásáért azonban elsősorban a fűzöt okolták. A korai serdülőkorban elkezdett fűzés főként a belső szerveket érintette; a fűzőviselés miatt gyakoriak voltak a méh-, gyomor- és veserendellenességek. Emellett a fűző gyakorta deformálta a lengőbordákat is, ami légzési nehézségekhez vezetett, továbbá a merev testtartás izomgyengüléssel, súlyosabb esetben sorvadással járhatott együtt.²⁸

A század során az orvosok tiltakozása mellett számos egyesület is alakult, amely a reformruhák elterjesztésért küzdött. A leghíresebb ilyen egyesületet Angliában alapította meg Harborton vikomt felesége (születési nevén Florence Wallace Pomeroy) Rational Dress Society néven. Az 1881 elején alapított egyesület tagjai közé tartozott Mary Eliza Haweis író, Thomas Musgrave Joy portréfestő lánya és Constance Wilde író, Oscar Wilde felesége is. Az egyesület által megfogalmazott vélemény szerint a női öltözködés addigi formája ésszerűtlen, és emiatt radikális újításra szorul. Reformtörekvéseik elsősorban a fűző ellen irányultak, amit természetellenesnek kiáltottak ki. Emellett határozottan szót emeltek a szoknyák eltörlése mellett is, és bőszárú nadrág viseletét javasolták a nők részére:

„Harborton asszony kifejtette, hogy a női toalette e legtöbb gondot igénylő alkatrésze haszontalanság és célszerűtlen nyűg, a melyektől okvetlenül szabadulni kell. Miért

²⁶ CZINGEL, 2020.

²⁷ F. DÓZSA, 1914. 63–64.

²⁸ SZENTESI, 2016. 148.

hordjanak a hölgyek egy olyan öltönydarabot, – úgymond, – a mely súlyánál fogva is kényelmetlen, a melyben lábuk fázik, s a mely az aszfalton levő összes szemetet és port magára söpri? [...] Harberton asszony tehát határozatképpen rögtön kimondotta, hogy a londoni hölgyvilág az a része, a mely a »Rational D. Society« zászlója alá sorakozott – kitörli ruhajegyzékéből a szoknyát és olyan nadrágot visel, mint a férfiak, csakhogy könnyebb, finomabb szövetből és bővebbet.”²⁹

Ezek a kiáltványok azonban Magyarországon nem arattak osztatlan sikert; a fűző nélküli darabokat a nők esetlenségnek tartották. A 19. század utolsó évtizedében több reformruha-elképzelés is született, a mell alatt szabott darabokat azonban elsősorban fiatal lányoknak ajánlották, az idősebb nők részére a divatcikkek pedig mindegyiknél a reggelihez való ruhák lazításában „tettek engedményeket”.³⁰

Habár néhány cikk már korábban is pedzegette a női nadrágvisélet lehetőségét, a ruhadarab megjelenése az öltözködésben a századforduló környékére tehető. A bécsi divatlapok már a 19. század elején megjelentettek cikkeket a női lovaglónadrágról, amit egy gombolással szoknyává lehetett alakítani. A század közepén egy amerikai feminista, Elizabeth Smith Miller szabadidős tevékenységekhez kezdett nadrágot viselni. Ötletét barátnője, Amelie Bloomer is felhasználta, aki *The Lily* című lapjában közölt népszerűsítő cikkeket az új öltözékről. Ekkor még sok követőt nem tudhatott magáénak a ruhadarab, de sporthoz ajánlott viseletként már lehetett róla olvasni. A hazai lapok is cikkeztek Bloomerről, életművében kiemelve a nadrágvisélet népszerűsítését. Később a női nadrágot többször is „Bloomer-öltönyként” vagy „Bloomer-öltözékként” csúfolták a hazai lapok.³¹ Érdeemes kiemelni, hogy a divat- és öltözködéstörténeti kutatások nagy részében is meghonosodott ez a kifejezés,³² és később a kerékpározáshoz való nadrág szinonimájává vált.³³ A *bloomer* nadrágot Lady Harbenton próbálta feléleszteni; e kísérletről a hazai lapok gúnyolódó cikkeiben emlékeztek meg.³⁴ A nadrágot egy angol író, Mrs. Hancock is igyekezett népszerűsíteni, de átütő sikereket ő sem tudott elérni.³⁵

A női reformruha történetének kérdései kapcsán Paul Poiret francia tervezőt is érdemes kiemelni. A hazai lapok a századforduló után egyre többször említették Poiret nevét: kezdetben az új stílusú *empire* szabásvonallal kapcsolatban utaltak a tervezőre, a későbbiekben pedig már Párizs legismertebb művészeként szerepelt a lapok hasábjain. Ennek megfelelően egyre több divatleírás közölte a kollekcióit, és mivel ez az új szabásvonal a könnyebb mozgást volt hivatott biztosítani, így újdonságként hatott a hazai divatlevelekben. 1910-ben Poiret egy német lapnak adott interjút a női nadrágviseletről, amit a *Pesti Hírlap* is leközölt, üdvözölve az elképzelést. Ugyanakkor a magyar lapok csak 1911-ben kezdtek el igazán

²⁹ B. A. Sibil: Divatlevél. *Ország-Világ*, 1891. február 21., 130.

³⁰ F. DÓZSA, 2014. 66–68.

³¹ A női jogok előharczósa. *Fővárosi Lapok*, 1895. január 16., 178.

³² BROBY-JOHANSEN, 1969. 276–277; CUNNINGTON, 1976. 18; ÉK, 1994. 80–101.

³³ Érdeemes megjegyezni, hogy ezzel az állítással Marnie Fogg divatkutató nem ért egyet, véleménye szerint tévedés egyenlőségjelet tenni a biciklizéshez viselt nadrág és a *bloomers* közé. (FOGG, 2013. 192–193.)

³⁴ Egy divatreformer halála. *Pesti Napló*, 1895. január 20., 18.

³⁵ F. DÓZSA, 2014. 71–72.

foglalkozni a női nadrágviselet lehetőségével, összekapcsolva azt Poiret nevével. Az *Ujság* 1911. januárjában cikket közölt erről az újfajta viseletről, amely gúnyos hangnemben nyilatkozott a női nadrágról és Poiret-ről is. A tervezőt „*elkényeztetett párizsi kedvencc*”-nek titulálta, míg a törökös, bő szabásvonalú nadrágot primitívnek bélyegezte. Ugyanakkor a szintén ekkor divatos tunikaviselet elnyerte a cikk írójának tetszését, és kifejezetten szépnek írta le ezt a ruhadarabot.³⁶ Hasonló véleményen volt a *Pesti Napló* szerzője is, aki a Poiret-féle nadrágviseletet egyenesen az ízlés degeneráltságának titulálta, s kifejezte sajnálatát a párizsi nők felé, akik csak „*eltűrik Poiret uralkodását*”.³⁷ Egy nappal később szintén cikket közöltek a tervezőről, itt már idézve a művész szavait is saját újdonságáról: „*Sokat élkedtek már a nadrágszoknya felett, a mi természetes is, de majd ha meglátják új alakulásaiban, úgy megfognak róla győződni, hogy ez a ruhadarab nemcsak, hogy nem masculin jellegű, de egyenesen hivatva van a vonalak harmóniájának kiemelésére.*”³⁸

A tervezőnek 1911-ben pedig alkalma nyílt személyesen is bemutatni tervezeit, ugyanis az év őszén ellátogatott Budapestre. Poiret volt az első divattervező, aki hivatalos látogatást tett Magyarországon. A korszakban nagy népszerűségnek örvendtek a különböző tervezők utazásai, amelyek az *haute couture* kollekciók bemutatásának egyik lehetőségét jelentették. A legújabb trendek megismertetésére a leginkább bevett módszer volt a teázással egybekötött hagyományos bemutatás a szalonban vagy egy külső helyszínen, például korzókon vagy lóversenyeken. Emellett a művészek előszeretettel készítették ruháikat a színházak számára, hiszen egy-egy előadás sikere megnövelhette a ruhák eladásának esélyét. A századforduló után egyre gyakoribbá váltak a nagyobb áruházakban tartott divatbemutatók is, amelyekkel igyekeztek új vásárlókat bevonni. Ezzel párhuzamosan a tervezők igyekeztek külföldi nagyvárosokba is eljutni, hogy új potenciális vásárlóközönséget toborozzanak ruháiknak. Egy ilyen turné keretében jutott el Poiret a magyar fővárosba. A körút 1911 kora őszén indult, és Frankfurt, Berlin, Potsdam, Varsó, Moszkva, Szentpétervár, Bukarest, Budapest és Bécs városait érintette. Már önmagában a tervező utazása is rendkívül izgalmasnak bizonyult, és számos cikk beszámolt róla hazánkban is. A tervező egy Renault Torpedóval utazott felesége és kilenc modell kíséretében, a ruhákat pedig a titkára hozta utána vonattal. Elsősorban a modellek ragadták meg az itthoni cikkírók figyelmét: szinte mindegyik lap beszámolt a nőkről, akik egyaránt magasak, vékonyak és szőkék voltak. A nagy szenzációnak örvendő manökeneknek számos udvarlója akadt az utazás során, néhány alkalommal egyenesen erőszakról és zaklatásról számoltak be a lapok.³⁹

Poiret előadását mindenhol nagy izgalom és teltház fogadta, és nem volt ez másképp Budapesten sem. A magyar fővárosba 1911. november 21-én érkezett meg, az előadásait pedig november 22-én és 23-án tartotta meg. A belépő öt koronába került. A megítélése vegyes volt a hazai sajtó részéről, hol „*a nőszabászat Richepinjének*”,⁴⁰

³⁶ Julia: Divatlevél. *Az Ujság*, 1911. január 15., 46.

³⁷ Harc a kétágu szoknya körül. *Pesti Napló*, 1911. február 18., 12.

³⁸ Vegyes. Berlini divatlevél. *Pesti Hírlap*, 1911. április 23., 51.

³⁹ MÉSZÁROS, 2017.

⁴⁰ A nyomogul. *Pesti Napló*, 1911. november 3., 6.

hol pedig Napóleonnak titulálták, aki a „*döntő csata előtt*” áll.⁴¹ Ez utóbbi megállapítás helyénvaló, hiszen a tervező korábbi munkái nem nyerték el maradéktalanul a hazai közönség tetszését, sőt sokan egyenesen ellenérzést tanúsítottak a női nadrágviselet kérdésében. Az előadás kezdetén Poiret körülbelül harminc percet beszélt az eleganciáról, az egyszerűségről, a női test felszabadításáról, valamint a ruha és a viselője egyéniségének kapcsolatáról. Beszéde végén a magyar népművészet eredetiségét dicsérte. Előadása után felvonultak a modellek, akik közel száz darabot mutattak be, köztük tunikafazonú, velencei, japán, szláv és *empire* szabásvonalú ruhákat is, amelyeken elsősorban az élénk zöld, lila és piros szín dominált.⁴² A bemutatóról később eltérő véleménycikkek születtek: bár általánosságban elnyerte a hazai közönség tetszését, a legtöbb lap egyetértett abban, hogy a bemutatott darabok inkább színházi kosztümök voltak, mintsem utcára való öltözékek.⁴³

A női nadrágviselet megjelenése a Pesti Napló cikkeiben

A 19. század utolsó évtizedeiben számos lap foglalkozott a női nadrágviselet lehetőségeivel, közülük pedig kiemelkednek a napisajtó cikkei. A *Pesti Napló* 1896 és 1914 között közel 150 cikket jelentett meg a témával kapcsolatban, amely jól mutatja olvasóik érdeklődését a téma iránt. Az alábbiakban a női nadrágviselet és a különböző, nők előtt fokozatosan megnyíló társadalmi terek kapcsolatát mutatom be. A nadrágviselettel kapcsolatos írások a legnagyobb számban a női emancipáció térnyerésével kapcsolatban jelentek meg, ideértve az egyre növekvő számú női egyesületeket, a tanulásához és munkához kapcsolódó lehetőségek kiszélesedését, a szavazati jogért való küzdelmet és a korszakban egyre népszerűbbé váló sportot. Ezt követően rávilágítok az idézett cikkekben megjelenő morális pánikra is.

Mindenekelőtt azonban érdemes egy bekezdést szentelni a *Pesti Napló* cikkíróinak. A női nadrágviselettel kapcsolatos cikkek íróit alapvetően három kategóriába sorolhatjuk: saját névvel publikálók, álnéven vagy valamiféle rövidítéssel írók és névtelen szerzők. Saját néven kevesen vállalták a női nadrágviselettel kapcsolatos gondolataikat, mindössze 13 ilyen cikk született ebben az időszakban. Közéjük tartozott Kempfné Borostyán Irma írónő, Malcomes Béla közgazdasági író, Fröhlichné Móricz Paula írónő, Erényi Nándor újságíró, Szini Gyula író és Pekál Gyula író. Álnéven 45 cikk jelent meg a női nadrágviseletről, legtöbbször egy-egy keresztnév (például Renata vagy Vera) vagy rövidítés (például Bjb. vagy S. E.) mögött osztották meg a gondolataikat, néhányuk a lap állandó írója volt. Ez utóbbi közé tartozik Violante, aki rendszeresen adott közre divattudósításokat a lapban. A legnagyobb számban azonban névtelenül jelentek meg a cikkek a női nadrágviseletről, összesen 83 ilyen írás született 1896 és 1914 között. A cikkek többsége ellenérzését fejezte ki a női nadrágviselet kapcsán, és igyekezett negatív kontextusba helyezni azt. Ezekre a következőkben több példát is bemutatok.

⁴¹ Poiret előadása. *Budapesti Hírlap*, 1911. november 23., 8.

⁴² Poiret kalandjai Budapesten. *Világ*, 1911. november 24., 13.

⁴³ Ez a mai napig is megfigyelhető a nagy divatházak bemutatói során, ahol a ruha inkább művészi alkotás, mintsem utcán viselhető darab.

A női szavazati jog kérdése és a női egyesületek térnyerése

A 19. század során az amerikai és európai feminista gondolatok középpontjában a gazdasági egyenlőtlenségek, a férfiak és nők közötti hatalmi viszonyok megváltoztatása és a női egyenjogúság kérdése állt. Ezek közül a hangsúly az utóbbira helyeződött át a század második felében. 1890-ben megalakult az Amerikai Nők Nemzeti Választójogi Szövetsége (National American Woman Suffrage Association, NASWA), amely igyekezett e kérdést nemzetközi szintre emelni. 1904-ben Berlinben 32 nemzeti nőszervezet támogatásával megalapították a Nők Választójogi Világszövetségét⁴⁴ (International Woman Suffrage Alliance, ISWA), amely fő céljaként a választójog megszerzését tűzte ki. A Szövetség kongresszusainak különböző városok adtak otthont, például 1911-ben Stockholm vagy 1913-ban Budapest.⁴⁵

A *Pesti Napló* elsősorban e szervezetek tevékenységével kapcsolatban emelte ki a női nadrágviselést. 1904 októberében egy rövid cikket közöltek az Amerikai Nők Nemzeti Szövetségéről, amelyet egyszerűen csak „*női nadrágot viselők szövetségének*” neveznek. A szöveg röviden értekezik a célkitűzéseikről és az alapítás körülményeiről, többek között kiemelve Green püspök áldását.⁴⁶ A cikk névtelen írójának véleménye szerint a szövetség célkitűzése a férfiruházat elterjesztése női körökben, amely egészségesebb a női test számára. Érdekességgé kiemelte, hogy a szövetségbe négyéves kortól vesznek fel új tagokat, azonban a huszadik életévet betöltve mindenkit elbocsátanak onnan – lévén, hogy a női test fejlődése a második évtized elején befejeződik.⁴⁷ A gúnyos hangvételű cikk egyrészt infantilizálja a szövetségbe belépő nőket, másrészt a házasulandó korra is utal. Amennyiben „befejezettek tekinthető” a nő fejlődése, úgy férjhez mehet és gyermekeket szülhet. Tehát a női nadrágviselés (és az egyesületi tagság) fiatal, hajadon lányok számára megengedett, mint egyfajta gyermeki időtöltés, amelyet egy idő után elhagyva visszatérnek a számukra (férfiak által kijelölt) útra.

1912 decemberében a lap a Nők Választójogi Világszövetségéről és vezetőjéről, Carrie Chapman Cattól (akit „*fősuffragett*”-nek neveznek) közölt egy cikket a közelgő budapesti kongresszus apropóján, amelyben a divatellenes és antifeminista nézetek dominálnak. A szerző nélkül megjelent cikk szerint Chapman Catt minden lehetőséget megragad arra, hogy „*ellenszenvének messze hangzó kifejezést adjon*” és felszólítsa a nőket: „*égyessék el kalapjaikat, tépjék darabokra a fűzőiket és húzzanak nadrágot*”.⁴⁸ A kiemelt idézet kapcsán érdemes kiemelni a túlzás eszközét, amellyel a cikk írója a női nadrágviseléssel kapcsolatban morális pánikot erősíti. Egy évvel később újabb írást közölt a *Pesti Napló* a Szövetségről és az általuk írt színházi darabról, amely 2013-ban játszódik: „*Nem nehéz kitalálni, hogy a szerző a jövő*

⁴⁴ A hazai szakirodalom Nemzetközi Női Választójogi Szövetség fordításként is hivatkozik rá.

⁴⁵ SZÉCSÉNYI, 2013. 2.

⁴⁶ A cikk szerzője valószínűleg tévedett, hibásan vett át egy cikket, vagy szerkesztési hiba történhetett. Valóban létezett egy Green püspök a korszakban, azonban nem amerikai, hanem angol püspök volt. A történetet más forrásból nem tudtam megerősíteni, így akár a cikk írójának kitalációja is lehet.

⁴⁷ Nadrágot viselő nők szövetsége. *Pesti Napló*, 1904. október 30., 35.

⁴⁸ A női divat ellensége. *Pesti Napló*, 1912. december 19., 12.

viszonyait festi a nőmozgalom szempontjából. Akkorra már a két nem teljes egyenlőségűségát a legapróbb részletekig megvalósították, még a ruhájuk is egyenlő. Mind a férfiak, mind a nők török divat szerint öltözködnek, bő nadrágot és turbánt hordanak.” – olvasható a cikkben, amely egyfajta jóslatként is tekint az elhangzottakra.⁴⁹

A reformkori Magyarországon is számos nőegyesület jött létre, amelyeket megalkulásuk után (közvetlenül az illetékes hatóságok engedélyeztetése révén) automatikusan jogi személyként ismertek el. Ezek közül kezdetben kiemelkedett a vallási és karitatív jelleg. A másik jelentős bázist az iparegyletek és gazdakörök adták, amelyek kisebb településeken is jelen voltak.⁵⁰ Később az egyesületek egy része emancipációs törekvéseket is magáénak vallott.⁵¹ A női egyesületek száma a 19. század második felében dinamikus növekedésnek indult, míg 1862-ben 90 ilyen szervezetről tudunk, addig számuk a két világháború között már elérte a 2236-ot.⁵²

A század végén két jelentős egyesület alakult meg Magyarországon: 1896-ban a Nőtisztviselők Országos Egyesülete, 1904-ben pedig a Feministák Egyesülete. Utóbbi, kiválva a Nőtisztviselők Országos Egyesületéből, a Nők Választójogi Világszövetsége magyarországi tagszervezeteként jött létre. Vezetőjük Glücklich Vilma és Bedy-Schwimmer Róza voltak, taglétszámuk az alapítás után néhány évvel már elérte az ötszázat.⁵³ Az évek során igyekeztek terjeszkedni, több vidéki fiókszervezetük is alakult. Emellett számos külföldi egylettel is tartották a kapcsolatot, amelyek célkitűzéseit, programjait gyakorta beleolvastották saját elképzeléseikbe, így például céljaik közé tartozott a női választójog elismertetése Magyarországon.⁵⁴

Magyarországon a nők szavazati jogának kérdése már 1843-ban felmerült, ekkor azonban az országgyűlés elvetette azt. Később a női politizálás tekintetében az aktív közéleti tevékenységet a társadalom nem tartotta előnyösnek, így a politikai abszentizmus volt az általánosan elfogadott magatartás. Ez azonban nem kizárólag magyarországi gyakorlatnak számított, Európa és Észak-Amerika államaiban sem rendelkeztek a nők szavazati joggal, amely még abban az esetben sem juthatott érvényre, ha a nők jövedelmük után adót fizettek. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a hátrányos jogrendszer a nők mellett a férfiak nagy részét is érintette. 1918-ban a Károlyi-kormány alatt megalkotott I. néptörvény már részleges választójogot biztosított a nők számára, amennyiben betöltötték 24. életévüket, legalább hét éve magyar állampolgárok voltak és tudtak írni és olvasni.⁵⁵

A *Pesti Napló* hasábjain a szavazati jogért folytatott küzdelem is összekapcsolódott a női nadrágviseléssel. 1909 augusztusában jelentést tettek közzé egy New York-i szüfrazsett tüntetésről, ahol az eseményen megjelent nők „*Votes for women!*” feliratú szívarokat árultak öt centért a járókelőknek. A leírás szerint a tüntetőket a közönség bekiabálásokkal zavarta, többek között a „*Menjenek haza mosogatni!*”, illetve a „*Vigyázzanak inkább a gyerekeikre!*” mondatok hangzottak el. A leírás szerint azonban a „*Ha szavazni akarnak, viseljének nadrágot!*” felszólítás is elhagyta ez egyik járókelő

⁴⁹ A jövő egy suffragette szemüvegén át. *Pesti Napló*, 1913. szeptember 20., 25.

⁵⁰ ACSÁDY, 2020. 11–12.

⁵¹ KERESZTY, 2011. 64–65.

⁵² PAPP-SIPOS, 2017. 173.

⁵³ KÉRI, 2008. 87.

⁵⁴ ACSÁDY, 1999; ACSÁDY-MÉSZÁROS, 2016.

⁵⁵ KÉRI, 2008. 72–78.

száját. Az idézet nyíltan kimondja, hogy a szavazati jog lehetősége csak a férfiak számára megengedett, a nőknek, amennyiben szavazati jogot szeretnének, nadrágot kell viselniük. Ugyanakkor a női nadrágviselet élesen elutasítja a cikk további részében, így közvetetten a nők szavazati jogának a lehetőségét vetette el a cikkíró. A névtelen szerző nem győzte kihangsúlyozni a közönség ellenérzését a tüntetés és a női szavazójogról rögtönzött beszédek kapcsán, többek között többször kiemelte a járókelők gúnyos viselkedését, kacagását, valamint a szivar árusítása iránti elutasítotttságot. Ez utóbbinál leírta, hogy az egyik szüfrazsett üldözőbe vett egy urat, hangos „*Ne féljen! Nem haragszom meg! Csak asszony vagyok!*” felkiáltással. Az incidensnek (és egyben az eseménynek is) rendőri elvezetés vetett véget.⁵⁶ A cikk második fele erőteljesen kihangsúlyozza a morális pánik egy másik kritériumát, a társadalom többségének egyetértését. A nőket hallgató tömeg a cikk szerint nemcsak szóban fejezte ki egyetértését abban, hogy a nőknek milyen ideális szerepet kell betölteniük, hanem a nonverbális reakcióik is egyöntetűen és egyformán elutasítóak voltak.

1912-ben pedig egy hölgy és egy úr elképzelt párbeszédében jelent meg a szavazati jog és a nadrág kapcsolata. A beszélgetés kezdetén a hölgy megkéri az urat, hogy meséljen neki a legújabb divatról, mire az úriember a francia napilapokban olvasott női szavazati jogról szóló cikkek elbeszélésébe kezd. A hölgy értetlenkedésére elárulja, hogy az öltözködés átalakulása és női szavazati jog között erős összefüggéseket lát. Beszélgetőtársa azonban folyton vitába száll ezzel az elképzeléssel, értetlenkedését folyamatosan kifejezve. Végül az úr megfogalmazza, hogy a nők igazi „*formanyelve*” a divat, amellyel kifejezik magukat, és a nadrágviselet elutasítása egyben az általános titkos női választójog elutasítása is.⁵⁷ Az elképzelt diskurzust bemutató cikk azt próbálja az olvasók felé prezentálni, hogy a nők az öltözködésükkel – jelen esetben a nadrágviselet segítségével – szerezhetnék meg a szavazati jogot, azonban a párbeszéd női szereplője az értetlenkedésével és a nadrág elutasításával mégis azt sugallja, hogy a nők számára nem fontos (és nem is szabad) annak elnyerése.

A nők oktatása és a munkavállalás

A 19. században még egy vagyonnal rendelkező nőt is csak korlátozottan ismertek el cselekvőképesnek; egy gazdag árva vagy özvegyasszony tulajdonjog feletti önrendelkezésre igényt tartottak a férfi rokonok. Az önállósodni kívánó nők gyakorta ütköztek különböző jogi akadályokba, a polgári szokásjog ezeket a nőket nem ismerte el gazdasági szereplőként, csak tulajdonosként.⁵⁸ Ugyanakkor a 19. század második felében fokozatosan elszegényedő középosztály nőtagjai egy részének munkát kellett vállalnia a megélhetésének biztosításához. Ehhez azonban elengedhetetlen volt a minimum középfokú végzettség megszerzése, így a közoktatás lehetősége a század folyamán egyre jobban kiszélesedett a nők előtt, ami alatt elsősorban a leánygimnáziumokat lehet érteni. A középfokú intézmények működését a dualizmus időszaka alatt számtalan rendelet módosította és szabályozta.⁵⁹ 1895-ben nyíltak meg a felsőoktatás egyes részei a nők számára, és Wlassics Gyula

⁵⁶ A feministák tüntetése. *Pesti Napló*, 1919. augusztus 1., 10.

⁵⁷ Plume: Nyári beszélgetések. *Pesti Napló*, 1912. július 27., 7.

⁵⁸ GERGELY (SZERK.), 2005.

⁵⁹ KERESZTY, 2011. 39–40.

minisztersége (1895–1903) alatt a nők már jelentkezhettek bölcsészettudományi, orvostudományi vagy gyógyszerészeti karokra.⁶⁰

A *Pesti Napló* cikkeiben elsősorban a fizikai munka és a női nadrágvisélet kapcsolatáról közölt cikkeket, a szellemi munkát végző nőket csak néhány esetben emelte ki. E mögött valószínűleg a praktikum kérdése állhatott, amellyel kapcsolatban a nadrágot viselő nőket pozitív színben tüntették fel.

A nők számára (részlegesen) megnyíló oktatási- és felsőoktatási lehetőségekről számos cikket közölt a *Pesti Napló*. 1913 tavaszán egyik cikkükben diplomás nők szavait idézték, akik „hivatását néhány évvel ezelőtt még tréfából sem hitték el az embe-
rek”. Skray Gizella orvostudományi tanársegéd első egyetemi napjait idézte fel, ahol borzongással lépte át az előadóterem küszöbét, tartva férfi hallgatótársai véleményétől. A későbbiekben kiderült, hogy félelme alaptalan volt, amit egyik tanára is kiemelt: „Nincsenek diákkisasszonyok, csak diákok vannak, azzal a különbséggel, hogy az egyik nadrágot visel, a másik szoknyát.” Az egyetemi előadó ezzel nem közösitette ki a női hallgatókat, ugyanakkor nem merül fel a női nadrágvisélet lehetősége.⁶¹

Érdeemes még egy példát említeni a szellemi foglalkozást űző nők és a nadrág kapcsolatára. A lap 1914 elején közölt egy rövid tudósítást Norvégia egyik női követségi titkáráról. Hoegh Henrietta jogot és nemzetgazdaságtant végzett, a cikk véleménye szerint a nők pedig helyt tudnak állni a diplomáciai pályán, annak ellenére, hogy a „éppen az a két kellék hiányzik, amely a jó diplomata főerőssége: a hallgatás és az önfegyelmesség...”. Ugyanakkor kiemeli, hogy a fontos pozíció betöltésekor Hoegh a diplomaták egyenruháját viseli – a nadrág kivételével.⁶² A cikk szerzője a nadrág segítségével emeli ki a nők és a férfiak közötti különbségeket. A gúnyolódó hangnem mutatja, habár a nők és a férfiak is képesek elvégezni ugyanazt a szellemi munkát, mégsem válhatnak egyenrangúvá teljesen.

Magyarországon a századfordulón körülbelül a nők 25%-a számított keresőképesnek, legtöbbször házicselédként dolgoztak vagy a mezőgazdaságban helyezkedtek el. Az 1910-es években már az ipar területén is jelentőssé vált arányuk, elsősorban a textiliparban vagy az élelmiszer- és vendéglátóiparban tudtak munkát szerezni. A későbbiekben a közoktatási intézményekben dolgozó nők száma is megnövekedett, elsősorban kisdudóvókban és népiskolában foglalkoztatták őket. Az értelmiségi pályát választó nők aránya azonban még mindig nagyon alacsony volt, 1910-ben összesen 1,5%-ot jelentett.⁶³

A női munka és a női nadrágvisélet kapcsolata több cikkben is megjelent a *Pesti Napló* hasábjain, azonban elsősorban a kétkezi munkát vállaló nők öltözködésének változását emelték ki. 1901-ben a lap londoni női lakájokról közölt egy rövid cikket. A néhány soros írás szerint a nagyváros előkelő házainál a férfi komornyikokat és lakájokat „női szolgaszemélyzet bájos hadára” cserélik, ami a férfi vendégek szimpátiáját is jobban elnyeri. A cikk alapján ezek a nők térdig érő feszes fekete nadrágot, fekete selyemharisnyát, brokátmellényt, bársonykabátot és fekete lakkcipőt viseltek, öltözködük tehát megegyezett a férfi lakájok uniformisával.⁶⁴ Hasonló uniformisról

⁶⁰ PAPP-SIPOS, 2017. 98.

⁶¹ A modern nők. *Pesti Napló*, 1913. március 7., 12.

⁶² Az első női követségi titkár. *Pesti Napló*, 1914. január 20., 13.

⁶³ KÉRI, 2008. 130–132.

⁶⁴ Nők mint lakájok. *Pesti Napló*, 1901. június 5., 13.

számolt be egy lap a franciaországi Bayonne városából, ahol a nők közrendőrnek jelentkezhettek. A névtelen író pozitív példaként említi Genfet, ahol a polgárok elégedettségére, már évek óta rendőri szolgálatba léphettek a nők.⁶⁵ Szintén franciaországi példák jelentek meg a lap egy későbbi számában. Froissy-ból női állomásfőnökről, női postásról és női borbélyból tudósított, Párizsból a női bérkocsiosokat, plakátragasztókat méltatta, Belgiumból pedig nők által elvégzett favágásról és kőművesmunkákról jelentett. Ezek közül azonban egyedül Champéry-t hozta példának, ahol a nők nadrágot viselnek sajtókészítéshez. Emellett érdemes megjegyezni, hogy a cikk szerzője a *Lectures pour tous* című francia folyóirat mondatát is kiemeli, amely szerint „*nincsen olyan kemény és durva munka, amelyet a nő el nem bírna végezni*”.⁶⁶ Az alábbi példák jól mutatják, hogy a fizikai munka tekintetében teljesen máshogy ítélték meg a lap szerzői a női nadrágviseletet. A fizikai munkát végző nadrágos nőket pozitív példaként emelték ki, a cikkekben nem jelenik meg az az éles elkülönítés és gúnyolódó hangnem, ami a választójogáért harcoló vagy egy egyesületbe belépő nő esetén. Ennek fő oka a 19. század második felében a háziipar propagálása lehetett, amely ideális kenyérkereseti lehetőséget biztosított a nők számára, egyúttal a családban betöltött női szerepekkel könnyebben összeegyeztethető volt. Elsősorban azokat a munkaköröket tartották kívánatosnak a nők számára, amelyek az anyasággal és a háztartással függtek össze (mint a betegápolás vagy a varrás), de széleskörű, a sajtóban is megjelenő diskurzus folyt az egyes foglalkozások nőies vagy nőietlen mivoltáról. Ez esetben mindig a közvélemény felé igyekeztek kidomborítani egy-egy nőiesnek (vagy éppen nőietlennek) ítélt attribútumot, amely alapján a nők betölthették az adott munkakört, vagy épp ellenkezőleg, igyekeztek őket eltántorítani tőle.⁶⁷ A fentebb felsorolt példák jól mutatják ezt az igyekezetet, például a bájos jelzővel illetett női lakájok esetében. Mivel a nők fizikai munkavégzése kevésbé veszélyeztette a hagyományos társadalmi szerepeket (ellentétben a „tudálékos” nőkkel), így nem váltott szélesebb ellenállást. Pont ezért a fizikai munkához kötődő nadrágviselet nem jelenik meg morális pánikként ezekben a cikkekben.

Nők és a sport

A sportolás (és ezen belül a nők által űzött sportok) kedvelt témái voltak a lapoknak a 19. század második felében, amikor gyakran esett szó a női ruhatár reformjáról is. Ekkor a sport még inkább kellemes időtöltésnek, mintsem versenynek számított. A polgári családok körében a séta, a kirándulás és a korcsolya mellett elsősorban a teniszezésnek és a kerékpározásnak hódoltak. A hazai lapok elsősorban a kerékpározó nőkkel foglalkoztak,⁶⁸ például 1896-ban indult a *Kerékpár Sport*

⁶⁵ Nők mint közrendőrök. *Pesti Napló*, 1907. október 3., 21.

⁶⁶ A feminizmus terjedése. *Pesti Napló*, 1909. április 18., 34.

⁶⁷ SÁRAI SZABÓ, 2020.

⁶⁸ Habár a lapok számos cikkben foglalkoztak a témával, Kozák Péter kutatásai szerint valójában kevés nő kerékpározhatott a 19. század második felében. Eltérő véleményt fogalmazott meg Sebestyén Margit, aki szerint nemcsak, hogy nagy népszerűségnek örvendett a bicikli a hölgyek körében, hanem a századforduló után kerékpáros versenyeket is rendeztek. (KOZÁK, 2004; IMREHNÉ SEBESTYÉN, 2010.)

című lap, amely első számát rögtön a biciklis nőknek szentelte.⁶⁹ Habár a lapok hosszas cikkeket szenteltek a témának, még ugyanazon lapon belül is eltérő véleményt megfogalmazó cikkek jelentek meg, elsősorban az illendőség és a megfelelő kerékpáros öltözet kérdéséről.

1896-ban a *Pesti Napló* rövid cikket szentelt a témának. A szerző egy énektanárnőt, Marchesi asszonyt idézte, aki kikelt a női biciklizés ellen. Ellenérzései között elsősorban a veszélyessé vált közlekedés és a nadrágviselet állt, de a véleményében megjelentek (fals) orvosi szempontok is:

„Hisz az ember séta közben valóságos veszedelemben forog. Majd itt csengetnek, majd ott s az ember azt sem tudja, hogy merre rohanjon, hogy a száguldó kerékpárosokat kikerülje. Mikor fürdőre mentem, azt hittem, hogy itt legalább nyugodtan sétálhatok erdőn, mezőn s tengerparton. De íme, mindjárt az első nap majd beletaszít egy bő bugyogós hölgy az árokba. S utána jött még vagy harminc ilyen férfiás öltözetű hölgy, a legváltozatosabb képet, valóságos karnevált tárva elé. Ki bő, ki feszes, ki rövid, ki hosszú, ki fehér, ki sárga, ki fekete nadrágot viselt s fejük bubján kacéran ült a jockey-sapka. Pedig, ha a hölgyek tudnák, mennyire árt a biciklizés a női hang csengésének, bizony abban hagynák ezt a hozzájuk különben sem illő sportot. Én összes tanítványaimnak szigoruan megtiltottam a kerékpározást.”⁷⁰

Az alábbi idézet megmutatja azt az aránytalan túlzást, amellyel a *Pesti Napló* cikkei igyekeztek elrettenteni a nőket a kerékpározástól és az ahhoz viselt nadrágtól. Az írás szereplője eltúlzó módon fogalmaz ezekről a nőkről, egész tömegnek látja őket, amely félrelöki őt, az életére tör.

Nem ez volt az egyetlen cikk, amely ellenérzését fejezte ki a kerékpározás iránt, a lap több írása sem tartotta megfelelő testgyakorlásnak a nők számára. Ugyanakkor folyamatosan tudósítottak a kerékpározó nőkről, egy idő után pedig elmaradtak az orvosi és erkölcsi szempontok és már csak a legújabb sportdivatról számoltak be:

„A kedvezőbb időjárás a kerékpár-sportnak is lendületet fog adni, mi a ruhadivatra is hatással lesz. A kerékpárhoz való viseletnél első sorban mérvadó a célszerűség szempontja. Körülbelül ezek az alkatrészei: a nadrág a ruha kelméljéből készül, vagy pedig fekete selyemből, a szoknya hátul el lesz választva s hozzá rövid kabátka, fehér mellény, fekete nyakkendő és matrőzkalap, vagy sportsapka gummiszaggal a fejhez erősítve. A cipő inkább legyen gombos, mint fűzős, mert a lecsüngő cipőszalag könnyen kellemetlenséget okozhat. Kiegészíti a viseletet a mosható biciklikeztyű.”⁷¹ – olvashatjuk Báttaszéki Lajosné divattanácsát.

Habár a 19. században meghonosuló sportok között leginkább a női kerékpározás jelent meg a legnagyobb arányban a *Pesti Napló*ban, érdemes megemlíteni, hogy több sportnál is felvetették a női nadrágviselet lehetőségét. Ide tartozott a vívás, amely – orvosi szempontból – kevesebb ellenállással találkozott; sőt mi

⁶⁹ KOZÁK, 2004. 40.

⁷⁰ A kerékpár ellen. *Pesti Napló*, 1896. szeptember 6., 23.

⁷¹ Báttaszéki Lajosné: Divat. *Pesti Napló*, 1899. május 14., 19.

több, jótékony hatást tulajdonítottak neki.⁷² Végül, de nem utolsósorban érdemes megjegyezni, hogy érdekességképpen néhány másik, kevésbé népszerű sporttal is összekötötték a női nadrágviselést, többek között a jiu-jitsuval,⁷³ a repüléssel⁷⁴ vagy a túrázással.⁷⁵

Összefoglalás

A 19. század második felében számos változás következett be, amely hatással volt az öltözködésre. Ide sorolhatók az olyan technikai újítások, mint a varrógép megjelenése, de akár az orvostudomány fejlődése is, amelynek következtében felmerült a női öltözékek testre gyakorolt hatása. A reformöltözékek megjelenésének másik nagy okaként azokat az eszméket nevezhetjük meg, amelyek alapjaiban kérdőjelezték meg a férfiak és nők viszonyát, valamint az utóbbiak társadalomban betöltött szerepét. Ennek természetes hozadéka volt az öltözködés gyökeres átalakításának szándéka, amit végigkísérhetünk a korabeli sajtó lapjain. A *Pesti Napló*, mint az egyik legnagyobb terjesztésű, országos napilap, rendszeresen közölt cikkeket a női nadrágviselést megjelenéséről, amelyek elemzésével képet kaphatunk a korabeli társadalmi változásokról és a korszakot uraló főbb gondolatokról. A lap összesen 141 cikket közölt a női nadrágviselétről, amelyek döntő többsége a szerző megjelölése nélkül jelent meg. Ezen írások zöme kedvezőtlen képet festett a nadrágot viselő nőkről, ez alól egyedül a fizikai munkát végző nők jelentettek kivételt. Legélesebben a szavazati jog megszerzéséért küzdő nadrágos nőket bírálták; hol infantilizálva őket, hol pedig agresszivitásukat emelték ki. A lap emellett nyomatékosította a szellemi munkát végző nők és férfiak közötti különbségeket a nadrág segítségével, valamint a kerékpározást és az ahhoz kapcsolódó öltözet megváltozását is élesen bírálta.

Mindemellett, ha egymás után elolvassuk ezeket a forrásokat, a tartalmuk mellett nem tekinthetünk el azok fogalmazásától, hangvételétől sem. Írásom elején felvázoltam a morális pánik definícióját és kritériumait. Ezek alapján morális pánikról akkor beszélhetünk, amikor egy csoport vagy egy ahhoz kapcsolódó jelenség az idealizált rendet fenyegető veszélyként jelenik meg, amely a média leegyszerűsítő közlésének köszönhetően könnyen beazonosíthatóvá válik. A női nadrágviselést megjelenése és elterjedése a század utolsó évtizedeire tehető. Utcai ruházként való viselete feltűnést keltett a korabeli társadalomban, a lapok pedig egyre gyakrabban foglalkoztak ezzel a témával. (Ez a szám megugrott 1911-ben, amikor Paul Poiret Magyarországra látogatott és bemutatta az utcai ruhaként viselhető női nadrágot.) A közölt cikkek gyakorta aránytalanul túlzó, vagy egyenesen veszélyes képet festettek ezekről a nőkről, akik elégetik szoknyáikat vagy kerékpárjaikkal elütik a járókelőket. Mindemellett ezek az írások igyekeztek kihangsúlyozni a társadalom többségének egyetértését a női nadrágviselést elutasítottóságával kapcsolatban:

⁷² Violante: Uj vivókosztümök. *Pesti Napló*, 1910. szeptember 25., 40.

⁷³ A dzsiu-dzsiucu hódítása. *Pesti Napló*, 1905. december 10., 36.

⁷⁴ A repülő kisasszony nadrágja. *Pesti Napló*, 1910. augusztus 11., 11.

⁷⁵ Violante: Sport-dívat. *Pesti Napló*, 1911. május 28., 37–38.

erre a legjobb példát a szavazati jogért küzdő nők kigúnyolása, kifütyülése mutatja. Ugyanakkor érdemes kiemelni, hogy a nők fizikai munkájához szükséges nadrágviseletet nem bírálta a lap, amely a háziipar és a bizonyos fizikai munkák, valamint a családban betöltött szerep összegeyzettségének köszönhető.

A morális pánik öt fő kritériuma közé tartozik az idő változékonysága is. Erre a kérdésre azonban nehéz választ adni, hiszen az 1914-ben kirobbanó első világháború alapjaiban változtatta meg a társadalmat, így a női nadrágviselet kérdése új formában jelent meg a *Pesti Napló* oldalain. Az egyre nagyobb méreteket öltő háború katalizálta a viselet megváltozását, a fokozódó nyersanyaghiány és a nők tömeges munkába állása miatt pedig új igények jelentek meg a női öltözködésében.

Zárásként még egy gondolatot szeretnék kiemelni. Habár ezen cikkek zöme elutasítását fejezte ki a női nadrágviselet kapcsán, ugyanakkor mégis megjelenítették a nők előtt megnyíló lehetőségek széles tárházát, egy egészen új nőképet rajzolva a középosztály tagjai számára.

Felhasznált irodalom és rövidítések

Sajtó

Budapesti Hírlap

Az Ujság

Fővárosi Lapok

Ország-Világ

Pesti Hírlap

Pesti Napló

Világ

Szakirodalom

ACSÁDY

1999 ACSÁDY Judit: A magyarországi feminizmus a századelőn. In: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. 1. kötet.* Szerk.: PÜSKI Levente – TIMAR Lajos – VALUCH Tibor. Debrecen, KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, 1999. 295–311.

2020 ACSÁDY Judit: „Tisztelt Nagysád!” Társadalmi kapcsolatok és nyomtatott periodikák jelentősége a magyar feminista mozgalomban a századelőn *A Nő* című folyóirat szerkesztői levelezése nyomán. *Per Aspera Ad Astra*, 7. (2020) 2. sz. 9–30.

ACSÁDY–MÉSZÁROS

2016 ACSÁDY Judit – MÉSZÁROS Zsolt: Feminizmus a fővárosban és vidéken a múlt századelőn. In: *Vidéki élet és társadalom Magyarországon.* Szerk.: PAP József – TÓTH Árpád. Budapest, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, 2016. 486–501.

BARTHES

1999 BARTHES, Roland: *A divat mint rendszer.* Budapest, Helikon Kiadó, 1999.

BAUDRILLARD

- 1982 BAUDRILLARD, Jean: A divat, avagy a kód elbűvölő képessége. In: *Divatszociológia I.* Szerk.: KLANICZAY GÁBOR – S. NAGY Katalin. Budapest, A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Kiadása, 1982. 63–76.

BOUCHER

- 1973 BOUCHER, François: *20,000 Years of Fashion: The History of Costume and Personal Adornment.* New York, NY, Harry N. Abrams, 1973.

BRAUDEL

- 1982 BRAUDEL, Fernand: Az öltözködés és a divat. In: *Divatszociológia II.* Szerk.: KLANICZAY GÁBOR – S. NAGY Katalin. Budapest, A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Kiadása, 1982. 93–113.

BROBY-JOHANSEN

- 1969 BROBY-JOHANSEN, Rudolf: *Az öltözködés története.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1969.

COHEN

- 1972 COHEN, Stanley: *Folk Devils and Moral Panics: The Creation of Mods and Rockers.* Oxford, Blackwell, 1972.

CUNNINGTON

- 1976 CUNNINGTON, Cecil Willet: *A Dictionary of English Costume.* London, Adam & Charles Black, 1976.

CZINGEL

- 2020 CZINGEL Szilvia: *A női test alakváltozatai.* Budapest, Jaffa Kiadó, 2020.

ÉK

- 1994 ÉK Erzsébet: *Magyarországi viseletek a honfoglalástól a napjainkig.* Budapest, Littoria Könyvkiadó, 1994.

FÁBRI-BORBÍRÓ-SZARKA

- 1999 FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter: *A nő és a hivatása I. Szöveggyűjtemény a nőkérdés magyarországi irodalmából 1777–1865.* Budapest, Kortárs Kiadó, 1999.
- 2006 FÁBRI Anna – BORBÍRÓ Fanni – SZARKA Eszter: *A nő és a hivatása II. Szöveggyűjtemény a nőkérdés magyarországi irodalmából 1866–1895.* Budapest, Kortárs Kiadó, 2006.

F. DÓZSA

- 1977 F. DÓZSA Katalin: Osztrák–magyar kapcsolatok és kölcsönhatások a divat területén 1850 és 1916 között. *Folia Historica*, (1977) 5. sz. 177–211.
- 1989 F. DÓZSA Katalin: *Letűnt idők, eltűnt divatok 1867–1945.* Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1989.
- 2014 F. DÓZSA Katalin: *Megbámulni és megbámultatni. Viselettörténeti tanulmányok.* Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó, 2014.

- 2016 F. DÓZSA Katalin: Bevezetés. In: *Dívat, egyén, társadalom*. Szerk.: F. DÓZSA Katalin – SZATMÁRI Judit Anna – VÉR Eszter Virág. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016. 7–9.

FOGG

- 2013 FOGG, Marnie: *Fashion: The Whole Story*. Munich, Prestel, 2013.

FÜLEMILE

- 1991 FÜLEMILE Ágnes: Megfigyelések a paraszti női viselet változásához Magyarországon – az I. világháborútól napjainkig. *Ethnographia*, 102. (1991) 1–2. sz. 50–77.

GÁSPÁRNÉ DÁVID

- 1924 GÁSPÁRNÉ DÁVID Margit: *A dívat története: erkölcsök, szokások, viseletek*. Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet, 1924.

GERGELY (SZERK.)

- 2005 GERGELY András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

GOODE–BEN-YEHUDA

- 1994 GOODE, Erich – BEN-YEHUDA, Nathan: *Moral Panics: The Social Control of Deviance*. Oxford, Blackwell, 1994.

GYÁNI

- 2006 GYÁNI Gábor: *Hétköznapi élet Horthy Miklós korában*. Budapest, Corvina Kiadó, 2006.

IMREHNÉ SEBESTYÉN

- 2010 IMREHNÉ SEBESTYÉN Margit: *Dívatok és korok*. Celldömölk, Apáczai Kiadó, 2010.

KERESZTY

- 2011 KERESZTY Orsolya: *A „Nő és a Társadalom” a nők művelődéséért (1907–1913)*. Budapest, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2011.

KÉRI

- 2008 KÉRI Katalin: *Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914*. Pécs, Pro Pannonia, 2008.

KITZINGER

- 2000 KITZINGER Dávid: A morális pánik elmélete. *Replika*, 40. (2000) 7. sz. 23–48.

KÓSA

- 2006 KÓSA László: A polgári társadalom korának művelődése I. In: *Magyar művelődéstörténet*. Szerk.: KÓSA Lajos. Budapest, Osiris Kiadó, 2006. 315–418.

KOZÁK

- 2004 KOZÁK Péter: *Illem, sport, dívat. „Amazonok” a századfordulón (19–20. század)*. Budapest, Viktória Kiadó, 2004.

MÉSZÁROS

- 2017 MÉSZÁROS Zsolt: A divattervező látogatása – Paul Poiret Budapesten (1911). *Újkor.hu*, (2017. április 28.)
(<https://ujkor.hu/content/a-divattervezo-latogatasa-paul-poiret-budapest-1911>)
– Utolsó letöltés: 2022. április 29.)

PAPP-SIPOS

- 2017 PAPP Barbara – SIPOS Balázs: *Modern, diplomás nő a Horthy-korban*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2017.

SÁRAI SZABÓ

- 2020 SÁRAI SZABÓ Katalin: „Mellékíze van a kenyérünknek.” A női munkavállalásról szóló diskurzus a 19. század második felében és a 20. század elején. In: *Nők, időszaki kiadványok és nyomtatott nyilvánosság 1820–1920*. Szerk.: TÖRÖK Zsuzsa. Budapest, Reciti, 2020. 299–333.

SIMMEL

- 2011 SIMMEL, Georg: Divat. In: *Válogatott társadalomtörténeti tanulmányok*. Szerk.: SZANISZLÓ Ákos. Budapest, Novissima Kiadó, 2001. 180–200.

SPENCER

- 1982 SPENCER, Herbert: A divat. In: *Divatszociológia I*. Szerk.: KLANICZAY Gábor – S. NAGY Katalin. Budapest, A Tömegkommunikációs Kutatóközpont Kiadása, 1982. 33–37.

SZAPOR

- 2007 SZAPOR Judit: A magánférából a politikai életbe: a női politizálás története a kezdetektől 1945-ig. In: *A nő és a politikum. A nők politikai szerepvállalása Magyarországon*. Szerk.: PALÁSIK Mária. Budapest, Napvilág Kiadó, 2007. 129–144.

SZÉCSÉNYI

- 2013 SZÉCSÉNYI Mihály: Nőkongresszus Budapesten, anno. *Budapest*, 36. (2013) 7. sz. 2–5.

SZENTESI

- 2016 SZENTESI Réka: Egészség, feminizmus, szépségideál: A fűzőviselet körüli vita a dualizmus korában. In: *Divat, egyén, társadalom*. Szerk.: F. DÓZSA Katalin – SZATMÁRI Judit Anna – VÉR Eszter Virág. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 145–161.

TÓTH

- 2010 TÓTH György: A varrógép meghonosodása Magyarországon. In: *Életmód, szemléletmód és a módi változása a parasztság körében a 19–20. század fordulóján*. Szerk.: FLÓRIÁN Mária. Budapest, MTA Néprajzi Kutatóintézete, 2010. 137–167.

ZSOLT

- 2006 ZSOLT Péter: *Divatszociológia*. Budapest, Pro Die, 2006.